

ral view was obtained of the vegetation of the coast, dunes and heaths of Jutland as far as Cape Skagen. The phenomenon of the decreasing lime content of the marine foreland soils south of Schleswig-Holstein as far as Skalling, could be pursued. The author supposes that the influence of temperature exercised on the plankton activity (CO₂ assimilation) is one of the most important causes of the phenomenon.

In some places tertiary marl cliffs protrude in the sea. In those places the dune coast is „tied up” between such cliffs a.o. Skarreklit and Bulbjerg. Differences in lime content of the soil in the neighbourhood of these rocks are caused by marl debris loosened by erosion or abrasion. The vegetation responds readily to a difference in lime content. The most interesting points of the excursion were: Dunes and dune valleys: Skalling, Tvaersted, Raabjerg Mile, Simons Skriversklit, Cape Skagen. Heaths: Bordelum (Schleswig-Holstein), Nørholm, Ulfborg („Store Sande”), Fuglsang. Calciphil vegetation: Gasbjerg, Hanstholm. Steep slopes: Svinklöv. Oak forest: Kaas. The oak forest near Kaas was interesting particularly from a pedological point of view. This forest is held to be primeval. The soil was a real well-developed humuspodzol on an old coarse-sandy beachbar. It is intended to make a more detailed study of this forest community and its soil. Guided by differences in vegetation the author discovered an old settlement of „Kjökkemödding” people (Stone Age). Calciphil species were found amidst an acidophil vegetation just in the place where these ancient people had left shells of mussels, their principle food.

Taken as a whole the excursion was a bit too hurried and also too much tuned to floristics to get more detailed informations on soil-plant relationships. For obtaining an impression of landscape and people however it was a success.

VELDNAMEN IN HET ZUIDENVELD (DR.)¹⁾

Names of Fields in the Zuidenveld

door/by

Ir. B. van Heuveln en J. Wieringa

1. INLEIDING

Drente maakt thans voor de zoveelste maal in zijn geschiedenis een landschappelijke gedaanteverwisseling door.

Het is eigenlijk al begonnen met de hunebedbouwers. Als eerste landbouwers hebben zij ongeveer 3000 v. Chr. het maagdelijk bos met hun primitieve werktuigen en door middel van vuur aangetast. Volgens Waterbolk (1951) pasten zij een soort roofofbouw toe, waarschijnlijk te vergelijken met de thans in Indonesië nog gebruikelijke ladangbouw. Het platgebrande bos, maar meer nog het kaal houden van de zo ontstane vlakten door beweiding, waren oorzaken dat de heide zich kon ontwikkelen. In het begin van de Bronstijd zouden, volgens Van Giffen, de heidevelden zich op grote schaal hebben uitgebreid. Gezien het bodemprofiel en de betrekkelijk primitieve werktuigen, die ter beschikking stonden, is het vrij zeker, dat de bossen op de schraalste gronden het eerst aan de ontginning ten offer zijn gevallen.

¹⁾ Overdruk uit de Drentse Volksalmanak 1958.

Omstreeks de overgang van de jonge Bronstijd naar de voor-Romeinse IJzertijd, dus \pm 500 v. Chr., gebruikten de toenmalige landbouwers hun land al veel rationeler. Wieringa (1954) beschrijft deze zg. Celtic Fields voor de omgeving van Emmen. Hij vond, dat steeds het bodemprofiel onder deze raatakkers op een bosvegetatie duidt. We mogen dan ook aannemen, dat ze grotendeels uit bos zijn ontgonnen. Merkwaardig is, dat het grootste deel van de raatakkers ligt op sterk-lemige gronden. Deze bevolking heeft dus de ontginning van dit zwaardere bos reeds aangekund.

In de beide voorgaande ontginningsperioden is het bos voornamelijk gerooid op de hoger liggende terreinen.

In of kort na de Volksverhuizingstijd, 400 n. Chr., worden de eerste essen geacht te zijn ontstaan, meestal ook op zwaardere gronden. Maar belangrijker is dat de essen, op een enkele uitzondering na, in de nabijheid van een stroom liggen. Deze mensen hadden kennelijk een gemengd bedrijf. Voor de ontginning betekent dit, dat toen naast bos op de zandgronden ook moerasbos in de stroomdalen is ontgonnen. Volgens De Roo (1953) duidt de ondergrond van de kernen van de oudste essen op een voormalige bosvegetatie. Waterbolk (1951) vermeldt, dat pas na 1142 de „wolden” van Ruinen in ontginning kunnen zijn genomen. Voor die tijd is dus waarschijnlijk hoofdzakelijk het lichtere „holt” gekapt. Edelman (1954) schrijft in een studie over woudnamen, dat voor de ontginning van de wouden, die meestel in het moeras lagen, ontwatering nodig was en deze dus een grootsere aanpak vroeg. Uit het ontbreken van woldnamen langs de smallere stroomdalen zou men kunnen afleiden, dat hier het hout eerder is verdwenen. Was dus de situatie eeuwenlang zo, dat de essen omgeven waren door heidevelden, waarop hier en daar nog een echt „holt” voorkwam, deze laatste bosresten zijn omstreeks het midden der negentiende eeuw verdwenen. Harm Tiesing (zie Edelman, 1943) beschrijft, dat door gebreksziekten op de essen de boeren door herhaalde misoogsten gedwongen waren tot grootscheepse houtverkopingen.

Dit, nu grotendeels van zijn natuurlijke bedekking beroofde landschap kwam in de jaren na 1930 voor de schop. Het heideveld veranderde in ontginningsgrond waarop bouwland en cultuurbos zijn aangelegd.

En tot slot worden deze essen, madelanden en veldgronden door ruilverkaveling en madelandverbetering aangepast aan de moderne, rationele bedrijfsvoering.

2. OPZET VAN HET ONDERZOEK

Dat tijdens al deze ontginningsfasen veel is verdwenen en nog verdwijnt, wat als cultuurbezit wordt gevoeld, is onvermijdelijk. Enerzijds wordt daarom getracht landschappelijk belangrijke resten in natuurreservaten te bewaren. De Cralose heide en de Norgerhout zijn hier voorbeelden van. Anderzijds kunnen de oude omstandigheden, voor zover nog te achterhalen, goed gedocumenteerd worden en zo, althans op papier, bewaard blijven.

Een facet van wat verdwijnt zijn de veldnamen. Het vastleggen hiervan is het werkerrein van de Escommissie van het Drents Genootschap.

Het wil ons voorkomen, dat het onvoldoende bekendheid geniet, dat naast de essen ook de madelanden een schat aan veldnamen bevatten. Het eerste doel van deze publikatie is dan ook eens de aandacht te vestigen op de veldnamen in dit landschapselement. Wij stellen ons daarbij op het standpunt, dat veldnamen verzameld dienen te worden op topografische, liever nog op kadastrale kaarten. Hun gebruikswaarde bij eventuele historische studies

wordt daardoor aanzienlijk verhoogd. Maar bovendien kan een juiste plaatsbepaling in vele gevallen steun bieden aan de interpretatie. En het tweede doel is dan ook, op het terrein waar wij ons bevoegd achten, een proeve van deze interpretatiemogelijkheden te geven.

Als medewerkers van de Stichting voor Bodemkartering hebben wij ons tot taak gesteld, naast de opdracht tot het vervaardigen van een bodemkaart 1 : 50.000 van Drente, door enquête en uittreksels uit het verpondingsveldwerk, behorend bij de grondschattingsregisters uit de zeventiende eeuw, een veldnamenkaart te vervaardigen van deze provincie. Voor het Zuidenveld is deze thans gereed. Vanzelfsprekend gaat deze verzameling in samenwerking met

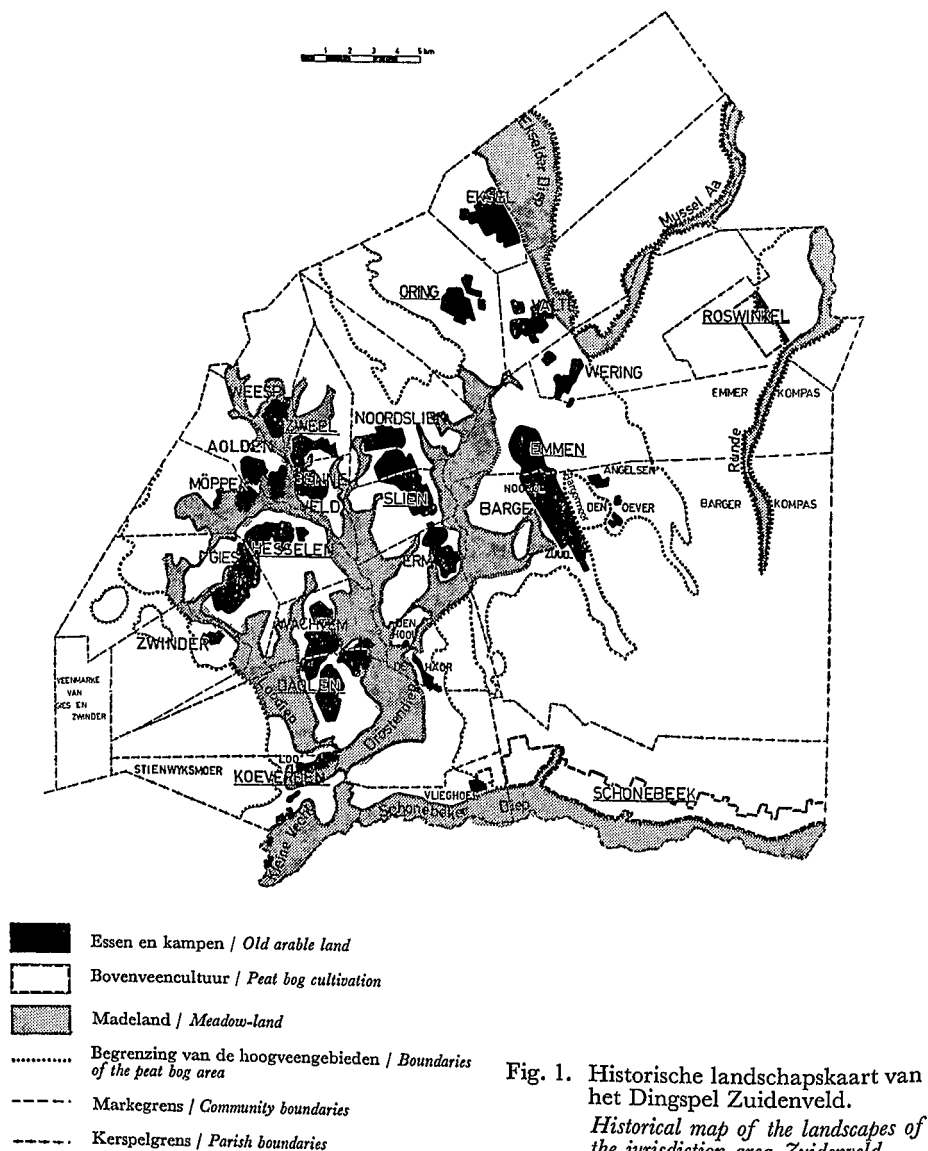

Fig. 1. Historische landschapskaart van het Dingspel Zuidenveld.
Historical map of the landscapes of the jurisdiction area Zuidenveld.

andere leden van de Escommissie. Dit sluit niet uit, dat wij zeer erkentelijk zijn voor hulp en aanwijzingen van belangstellenden.

3. DE DRENTSE LANDSCHAPSELEMENTEN

In het oude Drente, zoals dat in het begin van de twintigste eeuw nog bestond, kon men vijf landschapselementen onderscheiden:

1. Het grasland in de stroomdalen, „madeland”.
2. De oude bouwlandcomplexen, „es”.
3. Heide, „veld”.
4. De resten van oude bossen, „holt” en „wold”.
5. Het hoogveen en de dalgronden, „veen”.

Oude namen van cultuurgronden kan men vinden in de madelanden en op de essen. In figuur 1 is een overzicht gegeven van de verbreiding hiervan in het Zuidenveld.

A. Stroomlanden, bovenlanden, bonte gronden en madelanden

Garming (1955) deelt mee dat de naam madelanden, althans in de officiële taal van de grondschattingsregisters, in de zeventiende eeuw nog niet gebruikelijk was. Er wordt dan onderscheiden stroomland en bovenland of bonte grond. De stroomlanden werden 's winters overstroomd door de beken, terwijl het bovenland droog bleef door zijn iets hogere ligging. Van deze namen is alleen die van bonte grond blijven voortleven. Wij hoorden daarvan in Borger de verklaring, dat bij het graven van een kuil of greppel in dit land, de uitgeworpen grond roodbont van kleur zou zien.

De reden, dat de namen stroomland en bovenland nagenoeg verdwenen zijn en iedereen thans spreekt over madeland, is waarschijnlijk dat de betekenis van overstroming en droog blijven minder belangrijk is geworden dan die van het maaien. En dit zou weer wijzen op een uitbreiding van de mogelijkheden tot hooien, op een verdergaande ontginning dus.

Wij weten uit mondelinge medelingen, dat omstreeks 1920 nog grote delen madeland in kreupelhout lagen. Dit was blijkbaar zo omvangrijk dat het nodig was de koeien bellen om te binden om ze terug te kunnen vinden. Het lijkt niet te gewaagd, de percelen in figuur 2, die namen dragen welke op bos wijzen, met deze situatie te verbinden.

Daarnaast zal er ongetwijfeld ook oud hooiland hebben gelegen. De Vries (1946) vermeldt dat het „afgemaaid hooi” in het Oudhoogduits „mad”, in het Angelsaksisch „maed” en in het Oudfries „mêth” genoemd werd. Weide en hooiland zijn in het Middelnederlands „made”, „mede”, „maet” of „meet”.

Volgens Postma (1934) waren een „mansmad” en een „dagmad” oppervlakten, die een man in een dag kon maaien. Later zijn deze prestaties uitgedrukt in werkelijk gemeten oppervlakten. Zo komt ook de maat „pondemaat” voor, die dus wel op meten duidt en zodoende leest men in oude stukken over „een pondemaete ofte mannemadt”. Ook is „mad” of „mat” de strook land, die een maaier met één zwaai maait. We mogen dus gevoegelijk aannemen dat de namen op „maode”, „maat”, „maod” of „mao” duiden op hooiland. En nu blijkt, dat het hooiland, dus de originele madelanden, maar een gering oppervlak beslaan van de totale oppervlakte. Het zijn relatief kleine, vaak grillig gevormde percelen met het ene einde aan de stroom en met het andere

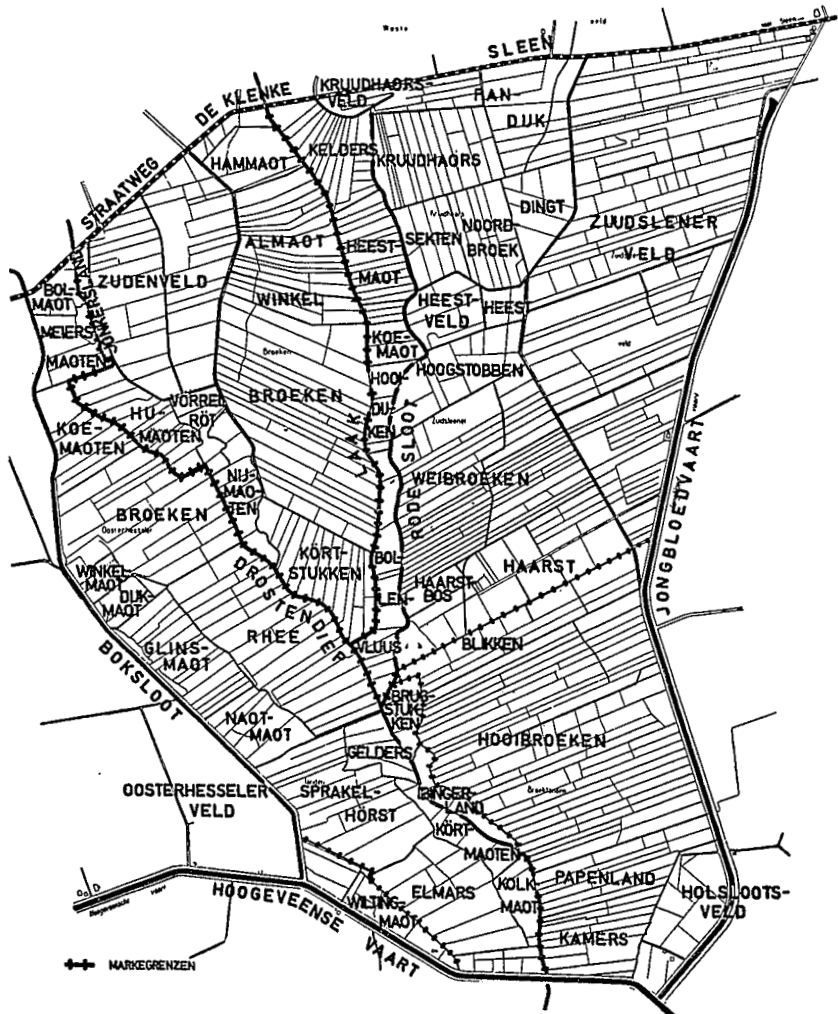

Fig. 2. Veldnamenkaart van een gedeelte van de Madelanden tussen Sleen en Oosterhesselen.
Map of field names of a part of the meadow lands between Sleen and Oosterhesselen.

aan de hogere zandgronden grenzend. We stellen ons voor, dat uit deze oorspronkelijke „maoten” geleidelijk aan ook de rest tot hooiland is ontgonnen. Dit zou de verklaring kunnen zijn van de uitbreiding van de naam madelanden over het geheel complex stroom- en bovenlanden.

De madelandnamen zijn in een aantal categorieën ondergebracht. In de eerste plaats naar bodemgesteldheid, topografie en prehistorie en verder naar de oude indeling in stroomland en bovenland.

a. Madelandnamen volgens bodemgesteldheid in de stroomlanden

Een belangrijke groep gronden is die met veel broekveen of „darg”. Ze hebben veel wateroverlast en zijn door hun slappe zode slecht begaanbaar voor het vee. Min of meer zijn ze dus voorbeschikt tot hooiland en in geen enkele

van de hier besproken marken ontbreekt dan ook een madenaam. Enkele voorbeelden met sprekende adjectiva zijn:

- Emmen: *Weekmaoten*, week = slap of weke = woord?
Barge: *Oldemaot*, heeft een onregelmatige percelering.
Benneveld: *Humao*, huun = moeras of huur, heur = slijk?
Almaot, al = mestvocht, gier.
Gees: *Driefmao*, drijven van nattigheid?
Oldemao, ligt vlak bij het dorp.
Dalen: *Smeesmaot*, smij = modder.
Coevorden: *Kwabbenmaot*, kwabben = zeer slap land.
Schilismaot, schil(f) = riet.
Schoonebeek: *Sakkenmaoten*, waarin men wegzakt.
In de Zaanstreek komt een Zakveen voor.
Moesmaote, moes, moos = moeras.

Een andere veel voorkomende naam op deze dargveengronden is „broek”. Oorspronkelijk zal het moerasbos (wilg, els, berk) betekend hebben. We stellen ons voor, dat de broeken nog woest lagen na de ontginning der maden. „Broek” komt minder vaak voor dan „mao” en de sprekende adjectiva ontbreken meestal. Enkele voorbeelden zijn:

- Zuid-Sleen: *Noord Broeken*.
Benneveld: *Smalbroeken*, *Broeken*.
Coevorden: *Hennebroek*, hen, heen = riet.
Schoonebeek: *Brouke*.

Ook komen hier vrij veel namen voor met „vledder”, „vleer” of „vlier”.

Voorbeelden zijn:

- Erm: *Vledders* en *Vliers*.
Zweelo: *Vleren*.
Zwinderen: *Vliers*.

Misschien staat deze naam nog in verband met het in Noord-Drente gebruikte woord „flitter” = Liesgras.

Op deze gronden duikt ook de naam *Hullen* op en deze moet hier dan wel in verband staan met „hol” = drassig, week.

Voorbeelden zijn: Erm, Zwinderen en Dalen: *Hullen*.

- Dalen: *Hulsvoot* of *Holsvoot*, is een *voorde* = beekovergang grenzend aan de *Hullen*.
Wezup: *Holkies* of *Hollechies*? Dit zijn inderdaad een paar bijzonder dargachtige en drasse percelen.
Coevorden: *Holvert* (1650 *Holwart*).

„Hol” en „hul” komen, zoals bij de essen nog weer zal worden opgemerkt, ook voor in verband met hoogten en hellingen.

Andere namen, die op deze slappe gronden voorkomen, zijn:

- Erm: *Bummelderij*, misschien in verband met de reactie op het betreden van deze grond.
Vooien, *veeg*, *faai* = gevaarlijk.
Dalen: *Martinsgoor*.
Coevorden: *Eggengoor*, persoonsnaam met *goor*, dat veel in Overijssel voorkomt.
Schoonebeek: *Heuring*, *hör*, *huur* = slijk.

Een andere groep gronden met weinig of geen darg zijn steviger in de zode, maar hebben wel vaak wateroverlast, meestal veroorzaakt door een sterk lemige ondergrond.

Tot deze categorie horen in de eerste plaats de „marsen”. Bijna in alle marken van dit stroomgebied komen ze voor. Voorbeelden zijn:

Zuid-Sleen: *Olde Mars*
Meppen: *Koemarsen.*
Oosterhesselen: *Elmars.*

Vooral onder Wachtum, Dalen en Coevorden, in het brede en ondiepe dal van het Loodiep, komen grote oppervlakten van deze gronden met „mars”-namen voor. Zo het *Wachtumer Mars*, *Loomars* en *De Mars*. Op deze drasse, maar weinig slappe gronden liggen ook de „Stroeten”. *Stroet* = struikgewas. De „stroeten” liggen doorgaans in kleine en ondiepe brontak-dalletjes, die ook vaak „streng” genoemd worden. Een voorbeeld hiervan zijn de *Stroeten* onder Zweelo en Oosterhesselen. De *Stroeten* van Barge liggen in een breed ondiep dal.

b. Bovenlandnamen in verband met bodemgesteldheid

Het bovenland omvat voornamelijk de lage zandgronden aan de rand van de stroomdalen. Kenmerkend voor de bovenlanden zijn de perceelsscheidingen in de vorm van houtwallen, die in sloten overgaan ongeveer op de scheiding van zand- en dargveengronden.

Twee namen komen hier veel voor: „Brink” en „Blik”. *Brink* is in deze gevallen altijd *rand* met een flauwe helling naar het stroomdal. Voorbeelden zijn:

Zweelo: *De Brinken.*
Wezup: *Brinkstukken.*
Gees: *De Brinken.*
Wachtum: *Karsbrinken.*
Coevorden: *Snelle Brink.*

De „Blikken” liggen ook bijna altijd aan de rand. De betekenis van „blik” is volgens Naarding (1953) een kale vlakte, al is de ligging aan een rand daarmee nog niet verklaard. Voorbeelden zijn:

Weerdinge: *Blick*, aan de westrand van de Weerdinger es.
Barge: *Blink Campen*, eveneens aan de westrand van de es.

„Blink” kan belangrijk zijn als tussenvorm van „blik” naar „brink”. Wellicht zijn ze in oorsprong identiek.

Andere voorbeelden van „blikken” zijn:

Emmen: *Hoog Blik, Meesters Blik* en *'t Blik.*
Erm: *Blikken*, gelegen aan de markegrens.
Meppen: *Blikken.*
Oosterhesselen: *Blikken.*
Schoonebeek: *Körte Blik, Lange Blik.*

c. Madelandnamen, betrekking hebbend op bijzondere eigenschappen of bestemmingen van de bodem

Aan de rand van de beekdalen komen in de ondergrond vaak lagen voor van vrij plastische, verspoelde keileem. Deze leem of „klei” werd uitgegraven en

diende o.a. voor de aanleg van schuurdelen of het bakken van stenen. Dergelijke „kleikoelen” liggen er bij Noord-Sleen, Benneveld, Coevorden, Schoonebeek en Erm. Bij de laatste heeft Prof. van Giffen (1940) een zeer oude steenbakkerij opgegraven.

Onder Gees en Zwinderen liggen zeer natte gronden met veel ijzer in de bodem. Hier liggen percelen, die de naam dragen *Rorhienen* = *rode sloten* en *Roonboom* = *rode bodem*.

Op de *Rusker* onder Erm groeien veel russen. Onder Dalen liggen de *Gal-gaten*. De poelen, die hier lagen, waren waarschijnlijk oorzaak van „galligheid” = leverbotziekte bij het vee.

In het bodemprofiel van de *Hardenkamp* te Oud-Schoonebeek is een harde oerlaag aangetroffen. Het *Pikveld* bij Coevorden dankt waarschijnlijk zijn naam aan smerende, pikkige, zwarte veenlaagjes, die hier en daar aan de oppervlakte liggen.

d. Madelandnamen, verband houdende met de topografie

De meest voorkomende aanduiding voor een zandhoogte in het stroomland is „harst”, „haarst” of „hörst”.

Emmen: *Staapharst*, *staep* in het Oudfries is hoog. Dit is de hoogste „harst” in de nabije omgeving.
Eekharst, waarop nog altijd enkele eiken.
Bollenharst, *bol* = stier.

Vaak lagen en liggen er bosresten juist op deze „harsten”. Het is nog niet uitgemaakt, of deze „harst”namen oorspronkelijk alle bos aanduiden. Voorbeelden van „harsten” met boomnamen of bos:

Barge en Coevorden: *Hulsharst*.
Zuid-Sleen en Gees: *Haarstbos*.
Oosterhesselen: *Sprakelhörst*, *sprakel* = vuilboom.
Dalen: *Askharst*, *ask* = es.

De „harst”namen komen natuurlijk ook in andere samenstellingen voor, dus niet met op bos duidende namen.

Een andere naam voor een hoogte is „haor”. De „haoren” zijn veel minder aan het lage land gebonden dan de „harsten” en ze zijn meestal groter van omvang. Voorbeelden zijn:

Emmen: *Scheethaor*, bij hoog water verblijfplaats van vogels met alle gevolgen van dien.

Wachtum: *Hoge Haor*, een „veld”schiereiland in de „made”.

Benneveld: *Wintershaor*, in dezelfde ligging.

Dalen en Coevorden hebben een aantal flinke zandhoogten binnen hun marken op het brede overgangsgebied tussen „veld” en madeland. Deze hebben namen als: *Gellinghaor*, *Heihaor*, *Stobbenhaor* en *Turfhaor*. Waarschijnlijk langer in cultuur zijn *De Haore* en *Poppenhaor*.

„Hullen” kan, zoals reeds is opgemerkt, naast moerasland ook hoogte of helling aanduiden. Dit is zeker het geval bij *De Hullen* onder Noord-Sleen, een „veld”plateautje, dat zich duidelijk boven het omringende stroomland verheft.

De Hengel bij Benneveld is de naam van het naar een stroomdal (*Smalbroeken*) *afhellend* gedeelte van een „veld”gebied.

De Valsteeg is een nauw *dal* tussen twee Daler essen. Met „barg” worden doorgaans kunstmatige hoogten en stuifzandheuvelds aangeduid. De *Klinken-*

barg onder Gees is in ieder geval opgeworpen en ligt op een lage zandrug in het stroomdal van het Loodiep. De benaming „klink” wordt wel eens voor een zandbank in een rivier gebruikt, evenals „schaar”, dat ook voor bergkammen wel wordt gebezigd. We denken dan aan de *Grote* en *Kleine Scheer* bij Coevorden. Dit zijn steile zandhoogten aan de Kleine Vecht.

Andere namen voor hoogten zijn waarschijnlijk *De Zwollings* onder Erm, in verband misschien met zwellen. Onder Coevorden komen nog voor *De Pol* en *De Bult*.

e. Enige madelandnamen, mogelijk duidend op prehistorie of geschiedenis

De aan een stroompje gelegen *Meulenkamp* en *Meulmaot* te Noord-Sleen, *Klankmeulen* te Erm, *Meulmao* te Gees en *Meulenvoort* te Wachtum duiden wellicht op oude watermolens.

Op de *Wienbarg* onder Erm, een hoog perceel aan de rand van een stroomdal, vonden we puin in de grond. Volgens de overlevering lag hier een „slot”.

Een vluchtig onderzoek op het *Jeudenkerkhof* te Dalen, ook een hoog bovenlandperceel, leverde niets positiefs op. Wel ligt er een klein heuveltje, maar dat is hoogstwaarschijnlijk niet opgeworpen.

Op de *Huttenheugte*, eveneens onder Dalen, vonden we op het hoogste punt wat vuursteenafslag en een kernsteentje. Enkele stukjes waren blijkens de vele kleine barstjes ook in het vuur geweest. Deze menselijke sporen, of wellicht een reeds weer verdwenen bouwsel, zullen hun naam aan dit perceel gegeven hebben.

f. Namen in het madeland tussen Sleen en De Klenke

Op de kaarten fig. 2 en fig. 3 zijn de veldnamen en de vereenvoudigde bodemkaart van een gedeelte van de madelands uit het stroomgebied van het Drostendiep weergegeven. Het gebied wordt in het noorden begrensd door de straatweg Sleen-De Klenke, in het westen door de Boksloot, in het zuiden door de Hoogeveense Vaart en in het oosten door de Jongbloedvaart. Vanouds lag het in vijf marken, nl. het westelijk deel hoorde tot Oosterhesselen, een klein gedeelte in het zuidwesten tot Wachtum, het zuidoostelijk deel tot Erm, het noordoostelijk deel tot Sleen en het middengedeelte tot Benneveld. De hoofdstroom is het Drostendiep, waarin van de Slener kant de Laak en de Ruimsloot uitmonden. Vele van de oudere percelen hebben, niet meer met name bekende, kleinere stroompjes tot grens. Deze madelands vallen in het noorden onder het waterschap De Laak en voor de rest onder De Broeklands.

Op de bodemkaart staan aangegeven de hoge zandgronden, de lage zandgronden, veen minder en meer dan 1 meter dik. Tot de hoge zandgronden behoren het *Zuidenveld* van Benneveld, het *Zuid-Slenerveld*, het *Kruidhaarsveld*, het *Heestveld*, het *Haarstbos*, het *Holslootveld* en het *Oosterhesselerveld*. Overwegend dus veldgrond, hetgeen betekent, dat het bodemprofiel een meer of minder verwerkte heidepodzol is.

De lage zandgronden beslaan in hoofdzaak het bovenland, de overgang dus van het „veld” naar het veen. Het bodemprofiel bestaat op de hogere delen uit vaak sterk verkitte humusoerbanken met erboven een schrale, humusarme, gebleekte schierzandlaag. Tegen het veen aan rust een sterk humeuze, zwarte bovengrond op een roestige, gebleekte zandondergrond. In het veen komen over grote oppervlakten waterbeweging-stagnerende slib-

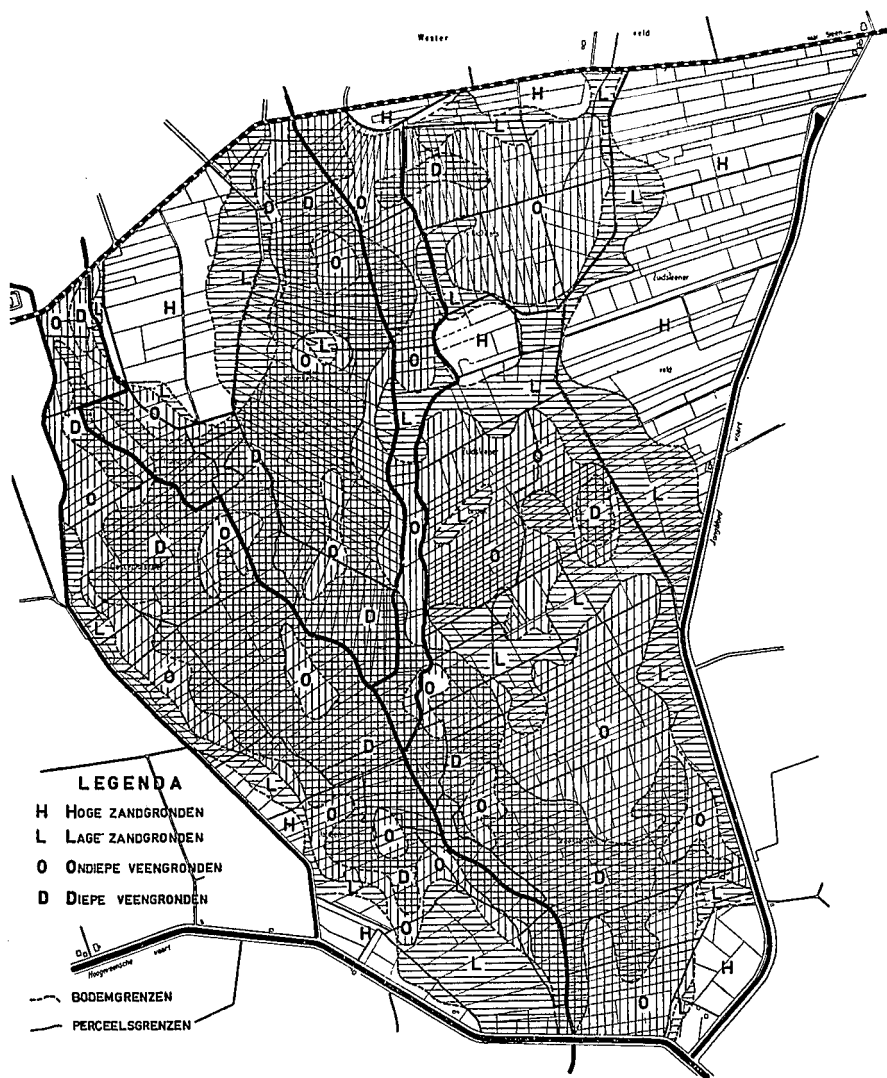

Fig. 3. Vereenvoudigde bodemkaart van de Madelanden tussen Sleen en De Klenke.
Simplified soil map of the Madelands between Sleen and De Klenke.

lagen voor. De gebleekte zandondergrond uit de lage zandprofielen zet zich ook onder het veen voort. Deze, gemiddeld 40 cm dikke zandlaag ligt vaak op loessachtig materiaal.

Op de bodemkaart zijn ter betere oriëntering de perceelsgrenzen nog eens aangegeven.

In Oosterhesselen ligt in het noorden de *Bolmaot* een pendant waarschijnlijk van het Sliener *Bollenvluus*. Naarding (1953) zegt hierover: „Elke marke had haar veestapel en de verzorger van hengst, stier en beer had daarvoor emolumenten, o.a. extra percelen land, vandaar Bolakker, Bolmaot en Bollenvluus”. *Vluus* wordt verschillend verklaard: Vluus kan zijn het topgras, de

eerste snede bij het hooien. De boeren in deze made noemen het liesgras vluus. En ten slotte vermeldt Schütrumpf (1956) een verklaring met paardestaart (*Equisetum palustre*).

De *Meiersmaoten* en de *Koemaoten* spreken voor zichzelf. De *Winkelmaot* zal zijn naam ontleenen aan de eigenaardige knik in zijn grens, evenals dat in het Slener *Winkel* het geval is.

De *Dickmaot* dankt zijn liggingsnaam aan de dijk, zuidelijk van dit perceel. Een dijk betekent in dit gebied een opgehoogde berijdbare weg te midden van het slappe veen.

In *Glinismaot* is glins volgens Schönfeld (1949) een hek. In *Naotmaot* kan naat vee betekenen. De Vries (1946) vermeldt, dat bij Uitwierde de benaming Naterij voorkomt. In het Oudfries is nât = vee. Deze naam zou dan in in betekenis gelijk zijn aan de Slener *Koemaot*.

In het zuiden langs het Drostendiep liggen de *Körtmaoten* en de *Kolkmaot*. Dit laatste perceel ligt in een gebied met veel kwel. Ook in strenge winters als 1956 lagen hier grote delen van het Drostendiep open. Duizenden wilde ganzen en zwanen zochten hier hun vertier.

In Benneveld komt in het noorden de *Hammaot* voor. Volgens Naarding (1953) zijn ham en hem namen voor afgesloten percelen, zodat de dorpskudde er niet kon grazen. Ook liggen deze percelen meermalen in een bocht van een beek, volgens dezelfde schrijver. Inderdaad is dit perceel aan de noordzijde door een wal afgesloten van het veld van Benneveld en ligt het in de bocht van een oude loop van het stroompje de Laak.

In *Almaot* komt het drassige karakter, veroorzaakt door een zeer ongelijke hoogteligging van de zandondergrond, tot uitdrukking. „Al” kan betekenen onvruchtbaar, bijv. in het Ouddrentse „aalmeer” = onvruchtbare merrie; maar ook bestaat de betekenis vocht. „Aal(t)” = „eel” = mestvocht in het Ouddrents.

Tegen het Zuidenveld van Benneveld liggen de *Humaoten*. Hu is waarschijnlijk huun = hoen = modder. Evenals in Almaot komt hier het drassige land met de vertrapte zode tot uitdrukking om dezelfde reden als daar.

In *Nijmaot*, *Kortstukken* en *Brugstukken* zijn jongere benamingen te zien. Volgens Naarding (1953) is het hooiland al vroeg van de madeweilanden afgescheiden en later verdeeld: het zijn de zg. stukken. Het voorvoegsel „brug” is duidelijk in verband met het uitpuilende stuk van Oosterhesselen en Sleen aan de overkant van het Drostendiep.

In Sleen ligt nog de *Heestmaot*. Deze naam en *Heest*, *Heestveld* slaan op de ligging ten opzichte van een beukenbosje. Volgens Naarding (1953) is een heest een beukenbosje. Zo kan een „eekt” een eikenbosje betekenen en een „börkt” een berkenbosje.

We zijn inmiddels in de bosnamen terechtgekomen en dan vallen in dit gebied door hun grote uitgestrektheid de *broeken* op. Ze worden met onbeduidende voorvoegsels aangeduid, hetgeen kan wijzen op een niet al te intensief gebruik.

In Oosterhesselen en Benneveld is *Broeken* alleen een voldoende aanduiding. In Sleen beslaan ze grotere oppervlakten en worden ze apart aangeduid met *Noordbroek*, *Weibroeken* en *Hooibroeken*. Typisch is, dat de Hooibroeken in hun bodemgesteldheid gelijkmatiger zijn en uit meer en dieper veen bestaan dan de veel grilliger opgebouwde Weibroeken.

De Hooibroeken worden ook wel *Broeklanden* genoemd en vormen dan met het merkwaardig overstroms gelegen Ibingerland en het Papenland een

„landen”complex! De uitgang „land” is in deze niet duidelijk of het zou eenvoudig moeten betekenen „behorend tot het land van...”. Het *Jonkersland* bij De Klenke doet ook zoiets vermoeden. Papenland is kerkland.

De *Kamers* is vermoedelijk dat deel der marke geweest dat beschikbaar was voor de kamerbewoners, een nog lagere klasse dan de keuters, de bezitsloze arbeider.

Het *Röt* bij het Bennevelder Zuidenveld was de plaats, waar men het vlas ging roten.

De *Kruudhaars* zou een hoger gelegen terrein kunnen zijn, waar men kruiden zocht tegen kwalen van mens en dier. Dit wellicht in tegenstelling tot de *Sekten*, waar alleen de bekende *Moliniapollen* groeiden.

De namen Haarst, Haarstbos en Sprakelhörst zijn reeds ter sprake gekomen.

Hoog in het terrein liggen ook de *Hoogstobben*. Deze naam duidt èn op bos èn op ontginning, waarbij het rooien van de stobben de ontginners kennelijk nog al wat hoofdbreken heeft gekost.

De *Blikken* zouden volgens Naarding (1953) wijzen op een schaduwloze kaalte. Volgens De Vries (1945) kan „Blik” ook het plantje Zilverschoon (*Potentilla anserina*) beduiden. Maar ook in deze betekenis zou het boomloze karakter tot uitdrukking komen.

Kelders en *Pandijk* zouden de laag gelegen ligging van deze percelen weergeven. In de *Kelders* daalt de zandondergrond snel onder het veen, waardoor mogelijk de naam ontstaan is. Een „pan” is een laagte. In het Oud-drents kwam de term inpanning of inpenning land voor in de betekenis van land met veel laagten. De uitgang dijk of dijken, zoals in *Hooijdijken* duidt er waarschijnlijk op, dat de dijk oorspronkelijk belangrijker was dan het land, dat dan dus is ontgonnen nadat de dijk was aangelegd.

Min of meer op ontginning duiden ook de volgende namen:

De naam *Gelders* zou een samenstelling kunnen zijn van „gel(d)” en „ers”. Hierin zou dan „gel(d)” betekenen onvruchtbaar en de uitgang „ers” = aars een scheldnaam zijn.

Dingt betekent volgens De Vries (1946) nieuw ontgonnen land.

In de naam *Elmars* is de uitgang „mars” reeds behandeld. Het voorvoegsel „el” kan volgens Naarding (1953) duiden op elo = eland. Het perceel zou dan de toegangsweg kunnen hebben gevormd tot de altijd open water bevattende Kolkmaot. Evenwel kan „el” ook betekenen „andere”, zoals in *elders*.

In het madeland van Oosterhesselen komt een groot perceel met de naam *Rhee* voor. *Rhee* zou riet = stroom betekenen, dus het land aan de stroom. Het perceel ligt tussen het Drostendiep en een oud stroompje dat de Glinslaak genoemd wordt en waaraan de eerder genoemde Glinsmaot ook grenst.

Ten zuiden van het Zuidenveld van Benneveld ligt een klein perceeltje met de naam *Vörrel*. Dit kan gewoon vierde gedeelte betekenen, maar het kan ook een oppervlaktemaat zijn. Uitgemeten blijkt het ongeveer 13 are groot te zijn. Als het te maken heeft met wat Garming (1955) beschrijft als veerdal, dus een kwart dagmaat = $\frac{1}{4} \times 68$ are = 17 are dan is de schatting wat grof geweest of het perceel kleiner geworden.

B. Essen

Mogelijk zijn deze oude akkercomplexen ontstaan in, of kort na, de volksverhuizingstijd. Klimaatwijziging en opkomst van de roggebouw hebben hierbij wellicht een rol gespeeld. Voor de cultuur nam men bij voorkeur hoog ge-

legen, lemige bosgronden. Het oerbos werd waarschijnlijk bij gedeelten van min of meer rechthoekige vorm door de gezamenlijke „volle” ingezetenen van een nederzetting ontgonnen. Het nieuw gewonnen land werd onder deze ingezetenen in langwerpige percelen verdeeld. Op deze wijze verklaart men wel het feit, dat de essen verkaveld zijn in blokken, bestaande uit evenwijdig gelegen en ongeveer even grote percelen. Zo zou het dan ook gekomen zijn dat één boer, d.w.z. hoeve, in meerdere blokken een perceel bezit. Ieder blok had zijn naam, bijv. *De Heselakkers, De Winkels*, enz.

De namen van de essen van Emmen, Noord- en Zuid-Barge en Weerdinge zijn in het volgende weergegeven, zoals ze voorkomen op de kaartjes, behorend bij de grondschattingsregisters van omstreeks 1645. De overige zijn „uit de mond” opgetekend.

De esnamen zijn ondergebracht in de categorieën naar bodemgesteldheid, topografie en prehistorie.

a. Esnamen volgens bodemgesteldheid

Op droge, vrij schrale gronden zijn de volgende namen aangetroffen:

- Emmen: *Gel Acker*, *gel(d)* = droog, *gol(d)* = schraal en *gul(d)* = onvruchtbaar.
 Barge: *Golden Berghs Acker*.
Sandt Ackers.
 Weerdinge: *Derren*, *der* = waarschijnlijk dor, droog.

Op goede, meestal lemige gronden met een gunstige waterhuishouding komen namen voor, die wijzen op tarwe- en vlasverbouw, dus de zwaardere gewassen.

- Emmen: *Waeydt Ackers*, *waeydt* = tarwe.
Lien Stucken.
 Barge: *Lien (Stucken)*.

Bijzondere, meestal minder gunstige eigenschappen komen tot uitdrukking in namen als:

- Emmen: *Stienstuck*, hier liggen veel zwerfstenen aan de oppervlakte.
Stien Ackers.

Stien of steen kan echter ook betrekking hebben op een hunebed, waarover meer in een later hoofdstuk.

- Barge: *Luym Acker*, de sterk lemige bodem, die nu eens veel te nat en dan weer ideaal is, is „luimig” wat zijn opbrengsten betreft.
 Sleen: *Voeleers*, een vrij lemige en iets lager dan de omgeving gelegen akker, die in natte perioden een bruine, glibberige ondergrond vertoont; *vuile aars*.

Eveneens op zeer natte omstandigheden slaan namen als:

- Barge: *Huwert*, oorspronkelijk wellicht „huun” = woerd = moerassige „woerd”. Het is een gedeeltelijk komvormig gelegen blok, waarvan de bodem sterk lemig is met stagnerende keileem in de ondergrond.
 Sleen: *Sassenakkers*, *sasse* = vochtigheid. Ook dit blok ligt op een lemige en dikwijls zeer natte grond.

b. *Esnamen volgens topografie*

Met betrekking op de hoogteligging in het terrein komen namen voor als:

Emmen: *Dil Acker*, *dil* = del of dal.

Barge: *Dillen Acker*.

In beide gevallen komt er een dal in een deel van de percelen voor.

Op het hoogste deel van de es ligt in:

Emmen: *Barch Acker*.

Het is echter niet onmogelijk dat de naam betrekking heeft op een verdwenen grafheuvel. Tegen een opgestoven zandhoogte aan ligt in:

Weerdinge: *Berch Acker*.

Sleen: *Hietbarg*, *hiet* = heide.

Heugtakker.

In een komvormige laagte met vrij steile hellingen ligt de:

Hulstee of *Holstee*, *hul* of *hol* slaat op hellingen, laagten en moerassen. Dit laatste is hier niet het geval.

Emmen, *Pol Ackers*: die van Emmen was zeer klein en onderscheidt zich Barge en in niets van de omgeving. De beide andere zijn met enige an- Weerdinge: dere percelen hoog gelegen, maar onderscheiden zich daarvan wel door een drogere bodem.

Barge: *Hoge Wandt*, ligt op het hoogste deel van de es en heeft een lemige bodem.

Buck Ackers, *buck* = rug, hoogte.

Deze liggen op de hoge, oostelijke rand van de es, die daar steil afhelt naar de Bargermeer.

Den Oever: *Veurste en Achterste Haoren*, *haor* = hoogte.

c. *Esnamen, die van belang kunnen zijn voor prehistorie en geschiedenis*

Scherven uit de Hunebeddentijd werden gevonden in:

Emmen: *Grafen Acker*.

Een vluchtig onderzoek leverde echter niets op in:

Sleen: *Greven Akker*.

Emmen: *Bruyn Stien*; het bekende langgraf ligt midden op dit perceel.

Stien slaat zonder twijfel op dit megalitische monument, maar de betekenis van *bruyn* is niet duidelijk.

Stiencamp; dit perceel is beslist niet rijk aan stenen, maar er ligt wel een hunebed op.

Stien Ackers; hier is de bodem wel rijk aan stenen en in de buurt moet ook een hunebed gelegen hebben.

Old Acker; de relatieve ouderdom van dit blok wordt min of meer aangegeven door de straalsgewijze ligging van een aantal akkers in de richting van het blok. De bodem is er lemig en goed vochthoudend. De zwarte bovenlaag is hier echter niet dikker dan op de omringende percelen, ongeveer 40 cm.

Een naam, die al heel wat toponymische pennen in beweging heeft gebracht, is „woerd”. Men houdt deze woorden wel voor de „kiemcellen” van de essen, aangezien ze vlak bij de dorpen gelegen zijn en vaak een wat on-

regelmatige vorm hadden of nog hebben. De „woerden” van Westenesch, Noord-Barge, Zuid-Barge en Zuid-Sleen liggen direct tegen de erven van de dorpen aan. Er is wel eens gezegd, dat een „woerd” hoger lag dan zijn omgeving. Bij de bovengenoemde gevallen gaat dit zeker niet op en die van Westenesch en Noord-Barge liggen eerder lager. Misschien zijn het omheinde weiden geweest in de onmiddellijke nabijheid van de nederzettingen.

De galg van Emmen stond waarschijnlijk op de schrale stuifzandhoogte, waar het blok de *Galgenberch* gedeeltelijk op ligt. In Sleen komt een perceel met de naam 't *Galgien* voor.

4. CONCLUSIE

De madelandnamen blijken, evenals de esnamen in aaneengesloten complexen voor te komen.

De uitbreiding van het begrip madelanden over alle laag gelegen gronden in de stroomdalen kan enig licht werpen op de ontginningsgeschiedenis. De typische „maot”namen vlak langs de stromen voor kleine, grillig verkavelde percelen zouden kunnen wijzen op het oudste gebruik als hooiland. De niet nader met belangrijke adjectiva aangeduide percelen met „broek”namen zijn voor het merendeel relatief groot en zeer regelmatig begrensd, hetgeen zou kunnen duiden op een veel jongere, zo niet de jongste ontginningsfase.

Overigens gaven de zeer gevarieerde toevoegingen op de groepnamen een goede indruk van de bezitsverhoudingen in de marke en de kwaliteit van het and. Uiteraard grijpen deze laatste voornamelijk terug op het gebruik als grasland.

Bij de groepnamen zijn de „maoten” en „broeken” meestal laag gelegen, slibrijke dargveengronden. Opvallend is, dat de uitgang „veen” nergens voorkomt. De iets hoger gelegen, maar nog wel drasse, vaak sterk lemige, lage zandgronden dragen „mars”namen. Tegen het „veld”, daar waar sloten vervangen worden door wallen, duiken „blik”- en „brink”namen op. Geïsoleerde kleine zandopduikingen te midden van het dargveen hebben vaak „horst”namen, terwijl de „haar”namen veel minder aan het lage land verbonden schijnen te zijn en ook bij voorkeur voor grotere hoogten worden gegeven. Het blijkt dus, dat de bodemgesteldheid en de topografie zeer belangrijke criteria zijn geweest voor de madelandnamen.

Uiteraard geldt dit ook voor de esnamen. Het gebruik als bouwland echter brengt typische adjectiva te voorschijn met betrekking tot de bodemvruchtbaarheid, de droogtegevoeligheid, de last bij de groundbewerking ondervonden en de stenigheid. Het begrip „steen” is nogal verwarrend, doordat het zowel op hunebedden als op stenigheid van de grond betrekking kan hebben. Bij de groepnamen komen „woerd”, „acker”, „camp” en „stukken” het meest voor. Een nader onderzoek naar de ligging en verkaveling van percelen met deze groepnamen is gaande en zal het onderwerp vormen van een volgende publikatie.

Summary

By reclamation and renewed reclamation much valuable cultural property has disappeared in Drente in the course of time. A facet of this are the names of fields now falling into disuse. The authors hold the belief that names of fields are to be collected on topographic maps with the purpose of facilitating historical studies and to promote the possibilities of interpretation.

The names of fields of the „essen” (old arable lands) and „made”-landen (meadow lands) in the Zuidenveld of Drente are put on a map (fig. 1).

To get an impression of the abundance of names of fields in the „made-landen” part of it along the Drostendiep (rivulet) has been scrutinized more closely. Of this area fig. 2 shows the toponyms and fig. 3 the soil conditions (simplified) of the area.

Of the collected names referring to soil conditions, topography and pre-history an interpretation and classification is given.

The conclusion is that from this unpretentious arrangement already valuable information can be gathered with respect to the original landscape and the history of the reclamation.

LITERATUUR/LITERATURE

- Edelman, C. H.*, 1943: De geschriften van Harm Tiesing over den landbouw en het volksleven van Oostelijk Drenthe. Assen.
- Edelman, C. H.*, 1954: Over de plaatsnamen met het bestanddeel „woud” en hun betrekking tot de bodemgesteldheid. *Boor en Spade* 7, 197-216.
- Garming, R. W.*, 1955: Het Carspel Emmen omstreeks 1650. *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 73, 149-178.
- Giffen, A. E. van*, 1940: Een laat-middeleeuwse steenoven bij Erm. *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 58, 82.
- Naarding, J.*, 1953: De veldnamen in Drente. Overdruk van het Drents Landbouwgenootschap uit het Drents Landbouwblad van 12 maart 1953.
- Postma, O.*, 1934: De Friesche Kleihoeve; bijdrage tot de geschiedenis van den cultuurgrond vooral in Friesland en Groningen. Leeuwarden.
- Roo, H. C. de*, 1953: Enkele bodemkundige aantekeningen over de Drentse Essen. *Boor en Spade* 6, 59-76.
- Schönfeld, M.*, 1949: Veldnamen in Nederland. Amsterdam.
- Schüttrumpf, R.*, 1956: Die Moore Schlewig-Holsteins. Kiel.
- Vries, W. de*, 1945: Drentse plaatsnamen. Assen.
- Vries, W. de*, 1946: Groninger plaatsnamen. Groningen.
- Waterbolk, H. T.*, 1951: Natuurbescherming in Drente. In: Drente; een handboek voor het kennen van het Drentse leven in voorbije eeuwen, o.r.v. J. Poortman, II, 36-56. Meppel.
- Wieringa, J.*, 1954: Enige aantekeningen over de bodemgesteldheid van praehistorische landbouwgronden in Drente. *Boor en Spade* 7, 217-224.

DE BODEMKUNDIGE VERKENNINGSKAART VAN DE VEENKOLONIËN IN ZUIDELIJK GRONINGEN, DRENTE EN NOORDELIJK OVERIJSEL

Pedological Reconnaissance Map of the Peat Reclamation Districts in Southern Groningen, Drente and Northern Overijssel

door/by

Ir. L. A. H. de Smet

1. INLEIDING

In 1954 werd de „Commissie ter bestudering van vraagstukken verband houdende met de positie van het landbouwbedrijf in de veenkoloniën” ingesteld, met als taak het onderzoek naar de structurele en andere problemen, welke zich met betrekking tot de veenkoloniale landbouw voordoen. Tevens zou zij wegen en maatregelen moeten aangeven, die zouden kunnen bijdragen tot een verbreding van de economische basis van de veenkoloniale bedrijven.